

The Ethics of Moral Responsibility: Philosophical Landmarks for the Autonomous World

[Etica responsabilității morale: repere filosofice pentru lumea autonomă]

Mariana-Alina ZISU¹

¹ Legal Adviser PhD., Member of the Methodological and Professional Guidance Commission of the "College of Legal Advisers of Suceava" Association, Member of the Methodological and Professional Guidance Commission of the "Order of Legal Advisers of Romania" Federation, phone: +40 741 214 631, e-mail: stefanoaia.mariana@yahoo.com

Abstract

Moral responsibility remains one of the central concepts of ethics, yet its traditional configuration becomes increasingly difficult to sustain in a world where actions and their consequences no longer belong exclusively to a single agent. This article revisits the theoretical foundations of moral responsibility by asking whether the classical notion of accountability can still operate within a context in which different forms of autonomy-human, collective, or technological-intersect and overlap. The discussion draws on several major philosophical reference points, from Kantian moral autonomy to modern interpretations of action and imputability developed by Hannah Arendt, Paul Ricoeur, and Hans Jonas. This framework helps clarify the extent to which moral responsibility presupposes a specific type of agency, intentionality, and self-assumption. At the same time, the article explores how the contemporary world-marked by distributed decisions, autonomous systems, and complex interdependencies-challenges the classical conditions under which responsibility has been understood. Instead of concluding that the concept should be abandoned, the argument put forward is that responsibility needs to be re-anchored and re-articulated: a more reflexive form of responsibility, attentive to long-term consequences and sensitive to the complexity of current contexts. The article concludes by outlining several philosophical guidelines for reconfiguring moral responsibility in a world that, although increasingly autonomous, still depends on subjects capable of answering for their actions.

Keywords: moral responsibility, ethics of responsibility, autonomous world, agency.

How to cite: Zisu, M.A. (2025). The Ethics of Moral Responsibility: Philosophical Landmarks for the Autonomous World. *Anuarul Universității "Petre Andrei" din Iaș Fascicula: Asistență Socială, Sociologie, Psihologie*, 33, 312-323.
<https://doi.org/10.63331/upasw/33/29>

Introducere

Ideea de responsabilitate morală este una care parcurge întreaga gândire filosofică, de la Platon și Aristotel până la Lipovetsky. Modalitatea în care o înțelegem astăzi are în vedere, cu precădere, toate schimbările sociale, politice, economice prin care traversează omenirea. Dacă în Modernitate conceptul de responsabilitate morală era asociată individului – ca agent moral - odată cu postmodernitatea valorile - odată imuabile au devenit relative sau lichide (Lipovetsky 1996, amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice).

Expresia „lume autonomă”, este utilizată în această lucrare lato sensu – adică nu se va face referire doar la apariția noilor tehnologii sau a inteligenței artificiale, ci se va aduce în prim plan modul în care agentul uman interacționează cu agentul non-uman, care este limita acestei interacțiuni sau dacă agentul non-uman este responsabil de acțiunile sale în interacțiunea sa cu ființa umană. În acest context, autonomia nu mai poate fi doar o proprietate a agentului moral, ci apare pe toate palierele în care acesta acționează. Astfel, putem afirma că la nivelul mecanismelor instituționale, a proceselor economice etc., tehnologiile emergente funcționează cu un mare grad de independență, în acest caz fiind dificil de identificat cine răspunde pentru acțiunile non-etice. Responsabilitatea morală redevine astfel o problema a tuturor, aici mai degrabă fiind vorba de o coresponsabilitate a tuturor în sensul lui Hans Jonas.

Într-un asemenea context, filosofia morală se vede nevoită să își reafirme propriile fundamente și aceasta pentru a înțelege cum poate fi reconstruit conceptul de responsabilitate morală în lumina imixtiunii noilor tehnologii și a inteligenței artificiale. Acesta este motivul pentru care, înainte de a discuta despre responsabilitatea morală în raport cu tehnologia, este necesar să analizăm o serie de principii fundamentale.

În acest context, autonomia kantiană rămâne un reper fundamental nu doar pentru că oferă soluții imediate la dilemele contemporane, ci pentru că pune accentul pe capacitatea agentului de a acționa conform unor principii pe care și le asumă în mod rațional. Plecând de la imperativul categoric kantian, formulat astfel: „acționează numai după acea maximă prin care poți vrea totodată ca ea să devină lege universală”, acționează astfel încât „maxima voinței tale să poată fi totdeauna în același timp valabilă ca principiu al unei legi universale” și „acționează astfel încât să folosești umanitatea, atât din persoana ta cât și din persoana oricui altcuiva, de fiecare dată întotdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc”. Conceptul de autonomie (a voinței) apare în filosofia kantiană ca principiu suprem al moralității, legea morală fiind autonomia rațiunii pure practice, „însăși condiția formală a tuturor maximelor, singura prin care ele pot fi de acord cu legea practică supremă”¹.

¹ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica Rațiunii practice*, trans. Nicolae Bagdasar (Bucharest: Editura Științifică, 1972), 121–122.

Arendt² și Ricoeur³ aduc în discuție ideea conform căreia responsabilitatea morală este inseparabilă de înțelegerea acțiunii și de povestea pe care agentul o construiește despre sine. Hans Jonas (1984) evidențiază faptul că responsabilitatea nu poate fi orientată către prezent, ea trebuind să vizeze viitorul, adică să se orienteze spre efectul deciziilor și acțiunilor noastre.

În același timp, nu poate fi ignorat faptul că emergența sistemelor autonome, a algoritmilor decizionali și a mecanismelor tehnologice care acționează independent de voința umană poate conduce la o formă „diluare” a responsabilității: în acest context, întrebarea rezidă în următoarele: cine este responsabil: utilizatorul, producătorul de tehnologie, programatorul, instituția care utilizează sistemul? Această fragmentare a responsabilității conduce către o dificultate în ceea ce privește identificarea unui singur responsabil, ceea ce ridică întrebări referitoare la imputabilitate, intenționalitate și control. Într-o lume autonomă, cine răspunde atunci când consecințele unei acțiuni nu pot fi atribuite unui singur individ?

În această lucrare linia directoare se axează pe clarificarea rolului responsabilității morale în contextul utilizării sistemelor autonome, a implementării inteligenței artificiale în instituții, a utilizării acestora în sferele de activitate ale omului. Așadar, nu se va pleca de la ideea conform căreia lumea autonomă ar putea anula responsabilitatea morală, ci de la ideea că lumea autonomă solicită o altă formă de responsabilitate – o coresponsabilitate a tuturor.

De asemenea, nu se urmărește găsirea unei soluții definitive asupra importanței responsabilității morale într-o lume autonomă, ci articularea unor răspunsuri la problemele societății actuale.

Cadru conceptual: responsabilitate morală, agentitate și etică

Înainte de a discuta despre transformările responsabilității morale în contextul lumii autonome, este necesar să clarificăm ansamblul conceptual în interiorul căruia noțiunea de responsabilitate capătă sens. Deși pare un concept intuitiv - asociat spontan cu ideea de obligație sau datorie - responsabilitatea morală presupune un ansamblu de condiții pe care filosofia le-a formulat în moduri variate, în funcție de epocă și de paradigma etică utilizată.

O primă distincție privește diferența dintre etică și responsabilitate. Etica, în sens tradițional, desemnează reflecția asupra binelui, asupra modului în care trebuie să acționăm și asupra tipului de viață pe care ar trebui să o cultivăm. Responsabilitatea morală, în schimb, nu privește doar ceea ce este bine sau corect, ci în special **cine** poate fi considerat autorul unei acțiuni și **în ce măsură** acea acțiune îi poate fi imputată. Altfel spus, responsabilitatea introduce un nivel suplimentar de analiză, legat de agentivitatea morală și de statutul subiectului care acționează. Această legătură dintre acțiune și imputare a fost evidențiată de Paul Ricoeur, pentru care responsabilitatea nu există în absența unei „narațiuni” care leagă agentul de propriile acțiuni⁴.

² Hannah Arendt, *Condiția umană*, Romanian translation (Bucharest: Humanitas, 1997).

³ Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul*, Romanian translation (Bucharest: Humanitas, 1996).

⁴ Ricoeur, *Sinele ca un altul*, 108-120.

Responsabilitatea presupune, astfel, mai multe condiții cumulative: existența unui agent, intenționalitatea acțiunii, posibilitatea de control, precum și capacitatea subiectului de a înțelege consecințele faptelor sale. În cadrul filosofiei morale clasice, aceste condiții erau asociate cu ideea de autonomie, înțeleasă ca abilitatea subiectului de a se autodetermina conform unor principii raționale. Kant a formulat una dintre cele mai riguroase concepții ale autonomiei morale, identificând responsabilitatea cu puterea de a acționa potrivit unei legi a cărei validitate este recunoscută de însăși rațiunea agentului⁵. Pentru Kant, responsabilitatea morală nu este un simplu efect al acțiunii, ci expresia unei disponibilități interioare de a răspunde în fața unei datorii morale universale.

Această legătură dintre autonomie și responsabilitate a fost menținută și în filosofia contemporană, chiar dacă nuanțată în diferite direcții. Hannah Arendt nu consideră responsabilitatea doar o consecință a voinței individuale, ci o integrează în logica acțiunii politice și în imprezibilitatea inerentă condiției umane. Pentru autoare, acțiunea trebuie să fie inserată într-un spațiu comun; astfel că, responsabilitatea nu poate fi înțeleasă fără această dimensiune a expunerii în fața celorlalți⁶. În acest context, responsabilitatea morală devine o formă de „a fi” în lume, o asumare a unei identități publice și a efectelor acțiunilor care se propagă dincolo de intențiile inițiale.

Hans Jonas, în schimb, a extins semnificativ orizontul responsabilității, susținând că transformarea tehnologică obligă subiectul moral să își asume consecințele pe termen lung ale acțiunilor sale, chiar și atunci când ele depășesc controlul imediat⁷. Jonas mută accentul de pe individ pe totalitatea efectelor pe care acțiunile noastre le pot avea asupra viitorului, îndreptând etica responsabilității spre ceilalți. În viziunea sa, responsabilitatea morală nu se reduce la o reacție la trecut, ci devine o obligație față de viitor.

Prin aceste contribuții, filosofia morală a oferit un cadru conceptual robust, în care responsabilitatea este strâns legată de agenție, autonomie și imputabilitate. Totuși, acest cadru a fost construit într-o epocă în care agentul era, în mod implicit, o ființă umană individuală, iar condițiile acțiunii și ale controlului puteau fi conturate relativ clar. Lumea autonomă contemporană, în schimb, destabilizează aceste presupuneri. Agenții nu mai sunt exclusiv umani, iar acțiunile rezultă adesea din interacțiuni complexe, greu de plasat într-o logică lineară a imputării.

Din acest motiv, înainte de a analiza responsabilitatea morală în lumea autonomă, este necesar să reexaminăm aspectele tradiționale ale acesteia. Ce înseamnă intenționalitate atunci când decizia este distribuită între oameni și sisteme? Ce reprezintă controlul când acțiunile sunt generate în rețele tehnice opace? Și, mai ales, cine poate fi considerat responsabil atunci când lanțul cauzal devine impredictibil sau emergent?

Aceste întrebări nu anulează conceptul responsabilitate morală, ci dezvăluie limitele unei concepții construite într-o lume mai simplă decât cea prezentă. Cadru conceptual clasic

⁵ Immanuel Kant, *Fundamentarea metafizicii moravurilor*, Romanian translation (Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2003), în special secțiunea despre autonomia voinței.

⁶ Arendt, *Condiția umană*, 175-180.

⁷ Hans Jonas, *Principiul responsabilității*, Romanian translation (Bucharest: Editura Univers, 1994), chap. 2.

rămâne esențial, dar trebuie reinterpretat în lumina noilor forme de autonomie. Aceasta constituie direcția principală a demersului nostru.

Repere filosofice clasice ale responsabilității morale

Responsabilitatea morală, în forma sa tradițională, nu poate fi înțeleasă fără recurs la marile sisteme filosofice care au modelat, de-a lungul secolelor, acțiunea individului. Deși aceste sisteme se diferențiază prin presupoziii metafizice, antropologice sau epistemologice, ele converg asupra unei idei esențiale: responsabilitatea presupune existența unei legături între autorul unei fapte și consecințele acesteia. Această legătură - conceptualizată în mai multe moduri - este fundamentul care permite evaluarea morală și imputarea unei acțiuni.

1. Etica virtuții și responsabilitatea integrativă

În filosofia greacă, ideea responsabilității este indisolubil legată de concepția despre caracter. Aristotel nu vorbește explicit despre responsabilitate în sens modern, însă teoria virtuților presupune o formă de responsabilitate integrativă: omul este răspunzător nu doar pentru acțiunile sale, ci și pentru formarea propriului caracter⁸. De aceea, responsabilitatea nu se reduce la momentul luării deciziei, ci include un proces gradual de autoconstruire morală. Acest model pune accentul pe stabilitatea agentului, pe deprinderea deliberată a virtuții și pe capacitatea de a înțelege ceea ce este „potrivit” situației concrete.

Această perspectivă este importantă pentru demersul nostru, deoarece sugerează că responsabilitatea morală nu poate fi redusă la un mecanism juridic de imputare, ci este inseparabilă de procesul de formare a agentului moral. Lumea autonomă, prin fragmentarea surselor de acțiune și dispersia deciziilor, pare să erodeze chiar acest fundament: dacă agentul nu mai are control suficient asupra proceselor în care este implicat, cum se mai formează caracterul moral?

2. Autonomia kantiană și responsabilitatea ca obligație universală

Modernitatea introduce o schimbare radicală. Kant a formulat una dintre cele mai influente teorii ale responsabilității, bazată pe ideea autonomiei raționale. Pentru Kant, responsabil nu este doar cel care acționează, ci și cel care își supune acțiunile legii morale, formulată de propria rațiune. Această autonomie, care înlocuiește dependența față de norme exterioare, transformă responsabilitatea într-o obligație universală: fiecare individ este dator să acționeze astfel încât maxima acțiunii sale să poată deveni lege universală⁹. În această paradigmă, responsabilitatea morală este inseparabilă de ideea de libertate. Nu există responsabilitate fără libertatea de a acționa altfel, iar libertatea, în sens kantian, este capacitatea agentului de a se determina pe sine conform rațiunii. Acest dualism libertate–lege morală rămâne un reper esențial până în zilele noastre, însă în contextul lumii autonome apare o tensiune profundă. Dacă anumite procese tehnologice acționează fără posibilitatea

⁸ Aristotel, *Etica Nicomahică*, Romanian translation (Bucharest: Editura IRI, 1998), VI–VII.

⁹ Kant, *Fundamentarea metafizicii moravurilor*, 46-52.

reală de a fi controlate de agent, atunci posibilitatea „de a acționa altfel”, care fundamentează responsabilitatea, devine problematică sau chiar inoperantă.

3. Fenomenologia acțiunii și responsabilitatea narativă

În secolul XX Ricoeur introduce ideea că responsabilitatea este strâns legată de „identitatea narativă” a agentului: individul devine responsabil în măsura în care își asumă continuitatea dintre intenții, decizii și consecințe¹⁰. În acest sens, responsabilitatea morală nu este doar o judecată externă, ci o auto-interpretare. Această abordare este importantă pentru discuția despre lumea autonomă. Dacă sistemele autonome generează acțiuni a căror logică este opacă - uneori chiar indecidabilă pentru agent - capacitatea de a construi o „poveste” coerentă despre propria acțiune se fragmentează. Lipsa unei narațiuni inteligibile slăbește responsabilitatea morală pentru că nu mai poate localiza punctul în care acțiunea îi aparține cu adevărat.

4. Etica responsabilității orientate spre viitor

Hans Jonas formulează poate cea mai potrivită teorie: responsabilitatea morală trebuie orientată spre viitor și spre efectele pe termen lung ale acțiunilor noastre¹¹. Tehnologia modernă, spune Jonas, creează situații în care consecințele sunt globale, întârziate și adesea ireversibile. În acest context, responsabilitatea devine un imperativ preliminar acțiunii - un „principiu de precauție morală”.

Această perspectivă este o condiție pentru înțelegerea lumii autonome: a acționa responsabil nu înseamnă doar a răspunde pentru ceea ce s-a produs, ci a anticipa potențialele efecte ale acțiunilor într-un mediu în care autonomia sistemelor tehnice poate amplifica neprevăzutul.

În concluzie, reperele filosofice clasice arată că responsabilitatea morală are o structură mult mai complexă decât un simplu proces de imputare. Virtutea aristotelică, autonomia kantiană, narațiunea ricoeuriană și responsabilitatea prospectivă a lui Jonas constituie patru tradiții filosofice distincte, dar complementare, care au modelat istoric modul în care înțelegem responsabilitatea. Ele oferă cadrul teoretic necesar pentru a evalua tensiunile introduse de lumea autonomă - un spațiu în care agentul uman nu mai deține controlul exclusiv, iar acțiunea devine un produs colectiv și tehnologic.

Lumea autonomă: transformarea agentivității și dificultatea imputării morale

Transformările accelerate ale lumii contemporane - tehnologice, instituționale, sociale - au condus la o redefinire a noțiunii de agentitate. Dacă tradițiile filosofice analizate anterior porneau de la premisele unui agent stabil și capabil de autodeterminare, condițiile actuale ale acțiunii contrazic aceste asumptii. Lumea autonomă nu este doar o lume tehnologică, ci o lume în care autonomia se distribuie între oameni, instituții, sisteme informatice, fluxuri economice și algoritmi decizionali. Această distribuție a autonomiei pune

¹⁰ Ricoeur, *Sinele ca un altul*, cap. IX.

¹¹ Jonas, *Principiul responsabilității*, 35-50.

presiune asupra conceptului de responsabilitate morală, întrucât agentul uman nu mai apare ca singurul autor al consecințelor faptelor sale.

1. Autonomia tehnologică și „delegarea” deciziei

Una dintre cele mai semnificative schimbări ale epocii noastre este delegarea unei părți a procesului decizional către sisteme tehnice. Nu este vorba doar despre inteligență artificială în sensul strict al termenului, ci despre ansambluri tehnologice care funcționează pe baza unor algoritmi ce nu mai sunt complet transparenți utilizatorului. În literatura contemporană, această situație este descrisă drept o formă de „autonomie derivată”¹²: tehnologia nu este autonomă, dar produce efecte autonome, independent de intențiile precise ale proiectantului sau ale utilizatorului. Această autonomie derivată creează dificultăți în ceea ce privește imputarea morală. Dacă rezultatul unei acțiuni este produsul unei interacțiuni între deciziile umane și procese algoritmice opace, unde se află limita responsabilității? Aceasta este una dintre întrebările centrale ale filosofiei tehnologiei.

2. O nouă formă de agentitate

În lumea autonomă, acțiunea nu mai este opera unui individ singular, ci rezultatul unui agent compus, adică a unei „rețele de agentitate”¹³. Actorii umani, sistemele automate și instituțiile cooperează într-un mod care face dificilă separarea contribuției morale a fiecăruia. Bruno Latour a insistat asupra faptului că agenții non-umani (inclusiv tehnologiile) trebuie considerați parte a lanțului cauzal¹⁴. Deși Latour nu oferă o teorie morală propriu-zisă, implicația este clară: responsabilitatea nu mai poate fi localizată exclusiv în subiectul uman. Această distribuție a agentivității nu elimină responsabilitatea morală, dar o complică. Ea cere o reconstrucție conceptuală care să ia în calcul că imputarea morală trebuie împărțită între diferite tipuri de agenți, în mod proporțional cu rolul lor determinant în producerea consecințelor.

3. Opaacitatea decizională și limitele controlului

Unul dintre motivele pentru care responsabilitatea morală devine laxă în lumea autonomă îl reprezintă **opaacitatea proceselor decizionale**. Algoritmii complecși (în special cei de tip machine learning) ajung la rezultate pe care nici măcar designerii lor nu le pot explica complet¹⁵. Această „opaacitate algoritmică” implică faptul că agentul uman nu mai poate prevedea consecințele propriilor acțiuni, chiar dacă acționează cu bună-credință. În etică, responsabilitatea este tradițional legată de capacitatea agentului de a controla acțiunea. Însă, în absența transparenței cauzale, controlul devine problematic. Astfel, nu libertatea în sens kantian este pusă sub semnul întrebării, ci presupunerea că putem

¹² Mark Coeckelbergh, *AI Ethics* (Cambridge: MIT Press, 2020), 44–55.

¹³ Luciano Floridi, *The Ethics of Information* (Oxford: Oxford University Press, 2013), chap. 7.

¹⁴ Bruno Latour, *Reassembling the Social* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 71–89.

¹⁵ Frank Pasquale, *The Black Box Society* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015), 53–72.

prevedea consecințele acțiunilor noastre într-un mod suficient pentru a fi considerați responsabili.

4. Fragilizarea imputabilității și riscul „disoluției responsabilității”

Un efect secundar al lumii autonome este riscul disoluției responsabilității, descris de cercetătorii în etica tehnologiei drept fenomenul în care toate părțile implicate pot afirma, cu o anumită justificare, că nu sunt pe deplin responsabile¹⁶. Proiectantul poate susține că algoritmul învață autonom; utilizatorul poate afirma că sistemul funcționează în afara controlului său; instituția poate invoca complexitatea tehnologică; iar sistemul tehnic, fiind non-uman, nu poate răspunde moral.

Această situație creează o zonă morală gri, în care responsabilitatea riscă să se dizolve. Tocmai acest risc face determină ca teoria responsabilității morale să necesite o reconstrucție conceptuală care să prevină apariția „golurilor morale”.

5. Nevoia unei reconstrucții normative

În fața acestei situații, filosofia contemporană nu propune abandonarea responsabilității morale, ci extinderea și adaptarea ei. Două direcții sunt evidente în literatura de specialitate:

1. **responsabilitatea partajată**, formulată în cadrul eticii organizaționale și tehnologice, care presupune că responsabilitatea trebuie împărțită între toți actorii implicați în lanțul acțiunii¹⁷;
2. **responsabilitatea anticipativă**, inspirată din Jonas, care pune accent pe prevenirea consecințelor negative înainte ca acestea să se manifeste¹⁸.

Lumea autonomă cere, astfel, un model de responsabilitate morală mai amplu, care să cuprindă nu doar agentul individual, ci întreaga infrastructură tehnico-socială care participă la producerea acțiunii.

În concluzie, responsabilitatea morală în lumea autonomă nu poate fi înțeleasă fără recunoașterea faptului că agentivitatea este distribuită, controlul este parțial, iar cauzalitatea este adesea opacă. În aceste condiții, reconstruirea conceptului de responsabilitate nu este doar o necesitate teoretică, ci o condiție etică pentru menținerea sensului moral al acțiunii într-o lume care devine tot mai autonomă.

Reconfigurarea responsabilității morale în epoca autonomiei

Dacă reperele filosofice clasice oferă o bază solidă pentru înțelegerea responsabilității morale, lumea autonomă ne obligă să depășim aceste cadre și să formulăm un model mai flexibil, mai adecvat condițiilor contemporane ale acțiunii. Autonomia tehnologică, distribuția agentității, opacitatea algoritmică și dinamica instituțională transformă nu doar

¹⁶ Andreas Matthias, “The Responsibility Gap,” *Ethics and Information Technology* 6, no. 3 (2004): 175–183.

¹⁷ Helen Nissenbaum, *Accountability in a Computerized Society* (New York: Springer, 1996; updated 2018 in *Privacy in Context*).

¹⁸ Hans Jonas, *The Imperative of Responsibility* (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

mediul în care se desfășoară acțiunea morală, ci și arhitectura conceptuală necesară pentru a evalua responsabilitatea. În acest context, reconstruirea responsabilității morale devine nu doar un exercițiu teoretic, ci și o necesitate practică.

1. De la agentul singular la responsabilitatea partajată

Primul element al reconfigurării responsabilității morale îl constituie renunțarea la modelul tradițional al „agentului singular”. În multe situații acțiunea este produsul unei rețele de factori umani și non-umani. Filosofia tehnologiei a descris această situație ca „distribuirea agentității”¹⁹, însă consecințele morale ale acestei distribuirii sunt mai puțin analizate. Responsabilitatea partajată nu înseamnă diluarea responsabilității, ci recunoașterea faptului că fiecare actor implicat contribuie într-o măsură specifică la producerea rezultatului. Aceasta presupune identificarea „punctelor de control” ale fiecărui actor și raportarea responsabilității la nivelul lor efectiv de influență. În acest model, proiectantul, utilizatorul, instituția și sistemul tehnic nu sunt responsabili în același mod, dar toate au un rol moral evaluabil. Un astfel de concept are avantajul de a preveni apariția „golurilor morale”, în care nimeni nu poate fi tras la răspundere, dar și de a evita atribuirea arbitrară a culpei unui singur actor, doar din motive de ușurință procedurală.

2. Responsabilitatea anticipativă și etica prudenței

Al doilea element în reconfigurarea responsabilității morale este dimensiunea anticipativă. Așa cum a subliniat Hans Jonas (1984), tehnologia modernă proiectează acțiunea într-un viitor a cărui amploare nu poate fi neglijată²⁰. Această transformare impune o formă de responsabilitate întemeiată pe „principiul prudenței”, un principiu potrivit căruia agentul moral trebuie să ia în calcul posibilele efecte negative, chiar și atunci când acestea nu pot fi prevăzute cu certitudine.

Responsabilitatea anticipativă nu este echivalentă cu responsabilitatea juridică pentru „riscul creat”, deși există analogii. Ea reprezintă o reorientare a eticii spre viitor, în care accentul nu cade pe imputarea trecutului, ci pe evitarea prejudiciului viitor. Aceasta este o etică a prevenției, nu doar o etică a justificării. În epoca autonomiei, unde efectele acțiunilor pot fi multiplicat prin infrastructuri tehnologice globale, prevenția devine o formă esențială de responsabilitate morală.

3. Transparența și inteligibilitatea ca principii morale

Un alt element esențial este ideea că responsabilitatea morală necesită un anumit grad de inteligibilitate a acțiunii. Dacă acțiunea este produsul unor procese opace, imposibil de explicat sau de urmărit, imputabilitatea devine dificilă²¹. Prin urmare, transparența algoritmică devine nu doar o cerință tehnică, ci una morală.

¹⁹ Floridi, *The Ethics of Information*, chap. 7.

²⁰ Jonas, *The Imperative of Responsibility*, 12-25.

²¹ Pasquale, *The Black Box Society*, 53–72.

În literatura recentă despre inteligența artificială, această idee este formulată ca o „etică a explicabilității”, conform căreia agenții implicați într-un proces decizional au dreptul - și obligația - de a putea înțelege, cel puțin în mod general, modul în care sistemele tehnice contribuie la luarea deciziilor²². Fără această transparență, atribuirea responsabilității devine fie imposibilă, fie arbitrară. Astfel, reconfigurarea responsabilității morale trebuie să includă criterii de accesibilitate epistemică: este responsabil doar acel actor care ar fi putut, în mod rezonabil, să înțeleagă natura acțiunii în care participă.

4. Reconstrucția raportului dintre intenție și consecință

Un alt aspect al reconfigurării este necesitatea reechilibrării relației dintre intenție și consecință. În tradiția morală clasică, intenția joacă un rol central în atribuirea responsabilității. Kant, de exemplu, consideră că valoarea morală a acțiunii depinde de intenția agentului, nu de consecințele efective²³. Lumea autonomă complică această axiomă. Algoritmii și sistemele autonome pot produce consecințe pe care agentul nu le-a realizat în mod intenționat, nu le-a cunoscut și nu le-a putut anticipa. În asemenea situații, responsabilitatea nu poate fi judecată exclusiv în funcție de intenție, ci trebuie să includă:

- gradul de vigilență al agentului;
- măsurile de control implementate;
- precauțiile rezonabile luate în raport cu contextul tehnologic;
- obligația de a evalua riscurile înainte de acțiune.

Astfel, reconfigurarea responsabilității morale presupune o extindere a sferei intenționalității, integrând nu doar voința agentului, ci și responsabilitatea pentru neglijență epistemică sau tehnologică.

5. Responsabilitatea ca relație și interdependență

În final, lumea autonomă ne obligă să înțelegem responsabilitatea nu doar ca o proprietate individuală, ci ca o relație. Agentul moral nu acționează izolat, ci într-un context instituțional, tehnologic și social în care acțiunile sale sunt influențate și amplificate de alți factori. Această perspectivă relațională apropie responsabilitatea de etica grijii, care pune accent pe interdependență, vulnerabilitate și context²⁴. În acest sens, responsabilitatea morală este și o formă de solidaritate: recunoașterea faptului că acțiunile individuale au consecințe dincolo de voința celui care le produce.

Concluzie

Responsabilitatea morală, așa cum a fost conceptualizată de tradițiile filosofice clasice, rămâne un reper indispensabil pentru înțelegerea acțiunii umane. Totuși, lumea contemporană - marcată de autonomia tehnologică, distribuirea agentivității și opacitatea proceselor algoritmice - a modificat radical condițiile în care responsabilitatea poate fi

²² Coeckelbergh, *AI Ethics*, 88-95.

²³ Kant, *Fundamentarea metafizicii moravurilor*, 46-52.

²⁴ Virginia Held, *The Ethics of Care* (Oxford: Oxford University Press, 2006), chap. 4.

atribuită, evaluată și asumată. Analiza de față a evidențioat că nu ne aflăm în fața dispariției responsabilității, ci în fața unei provocări conceptuale fără precedent: aceea de a adapta un concept esențial pentru viața morală la o lume în continuă schimbare.

Reperete etice ale trecutului - virtutea aristotelică, autonomia kantiană, narațiunea ricoeuriană și etica prospectivă a lui Hans Jonas (1984) - oferă un cadru care nu trebuie abandonat, ci reinterpretat. Virtutea rămâne relevantă în măsura în care responsabilitatea continuă să fie legată de caracter; autonomia kantiană ne reamintește necesitatea unei acțiuni motivate moral, chiar și în mediile tehnologice complexe; narațiunea lui Ricoeur explică importanța inteligibilității și a auto-asumării; iar Jonas arată de ce o etică a prudenței este indispensabilă într-o epocă în care consecințele acțiunilor se extind dincolo de ceea ce agentul poate vedea.

Totuși, aceste repere nu sunt suficiente dacă nu sunt completate de o reflecție asupra transformărilor specifice lumii autonome. Delegarea deciziilor către sisteme tehnice, distribuirea agentivității în rețele, apariția golurilor morale, fragmentarea responsabilității și necesitatea unor criterii noi de imputabilitate obligă filosofia să formuleze un model extins de responsabilitate. În această direcție, articolul a propus patru direcții esențiale de reconstrucție: responsabilitatea partajată, responsabilitatea anticipativă, transparența ca principiu moral și reechilibrarea relației dintre intenție și consecință.

Aceste direcții nu intenționează să înlocuiască teoriile clasice, ci să devină punți între tradiție și contemporaneitate. Ele permit conturarea unui concept de responsabilitate morală adaptat lumii autonome, fără a abandona dimensiunea normativă fundamentală a responsabilității: aceea de a răspunde în fața altora și în fața propriei conștiințe pentru ceea ce facem sau contribuim să se facă. Așadar, reconfigurarea responsabilității morale nu este doar o problemă teoretică, ci una urgent politică, instituțională și existențială. Ea privește modul în care ne raportăm la tehnologie, la societate și la noi înșine. Într-o epocă în care acțiunile noastre sunt adesea mediate, amplificate și transformate de sisteme autonome, responsabilitatea morală devine mai dificilă, dar totodată mai necesară ca oricând.

Astfel, concluzia acestui demers este dublă: pe de o parte, responsabilitatea morală trebuie apărată împotriva riscului disoluției ei; pe de altă parte, trebuie reconfigurată în termenii unei etici a interdependenței, ai prudenței și ai transparenței. Numai o astfel de reconstrucție poate oferi un fundament solid pentru viața morală într-o lume care devine, inevitabil, tot mai autonomă.

References

- Arendt, Hannah. 1997. *Condiția umană*. Romanian translation. Bucharest: Humanitas.
- Aristotel. 1998. *Etica Nicomahică*. Romanian translation. Bucharest: Editura IRI.
- Coeckelbergh, Mark. 2020. *AI Ethics*. Cambridge: MIT Press.
- Floridi, Luciano. 2013. *The Ethics of Information*. Oxford: Oxford University Press.
- Held, Virginia. 2006. *The Ethics of Care*. Oxford: Oxford University Press.
- Jonas, Hans. 1984. *The Imperative of Responsibility*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jonas, Hans. 1994. *Principiul responsabilității*. Romanian translation. Bucharest: Editura Univers.
- Kant, Immanuel. 1972. *Întemeierea metafizicii moravurilor. Critica Rațiunii practice*. Translated by Nicolae Bagdasar. Bucharest: Editura Științifică.

- Kant, Immanuel. 2003. *Fundamentarea metafizicii moravurilor*. Romanian translation. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social*. Oxford: Oxford University Press.
- Matthias, Andreas. 2004. "The Responsibility Gap." *Ethics and Information Technology* 6, no. 3: 175–183.
- Nissenbaum, Helen. 1996. *Accountability in a Computerized Society*. New York: Springer.
Updated 2018 in *Privacy in Context*.
- Pasquale, Frank. 2015. *The Black Box Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ricoeur, Paul. 1996. *Sinele ca un altul*. Romanian translation. Bucharest: Humanitas.